

МУЛЬТИМОДАЛЬНА ЕТНОГРАФІЯ ЯК СУЧАСНИЙ НАПРЯМ ЯКІСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті представлено огляд мультимодальної етнографії як сучасного напрямку якісних методів дослідження. Проаналізовано основні аспекти становлення цього напрямку, його відповідність принципам засадам традиційних етнографічних методів, наведено ілюстрації застосування елементів мультимодальної етнографії на прикладі постмодерних соціологічних досліджень, окреслено можливості мультимодальної етнографії в Україні.

Ключові слова: мультимодальна етнографія, аудіовізуальна етнографія, якісна методологія, постмодерні дослідження.

Розвиток цифрових та інформаційних технологій впливає як на кількісні, так і на якісні методи емпіричних досліджень. Науковці, що займаються кількісним аналізом даних, активно користуються новими можливостями програмного забезпечення, здатного опрацьовувати великі обсяги даних. Водночас, на перший погляд може здаватися, що якісна дослідницька традиція менше користується з новітніх технологічних досліджень, зважаючи на саму природу якісних методів. Якщо в разі кількісних методів технологічні можливості обчислюваної техніки безпосередньо вплинули й на можливості кількісної методології, то вплив сучасних технологій на якісну методологію часто є менше відчутним, або залишається поза увагою дослідників, що особливо стосується соціологічної традиції в Україні.

Якісна методологія відчуває на собі вплив сучасних технологій на такому рівні, що він навіть може спричиняти методологічні труднощі. Мультимодальна етнографія як сучасний напрям у якісній дослідницькій методології є одним із прикладів тих проблемних питань, які перед якісною дослідницькою традицією ставлять новітні технології. Мультимодальна етнографія є новим напрямом у сучасних етнографічних дослідженнях: перша методологічна публікація, присвячена цьому напрямку, датується 2006 р. [1]. Основні методологічні питання становлення цього дослідницького напрямку дають змогу на практичному прикладі розглянути вплив новітніх технологій на якісну методологію емпіричних досліджень.

Метою цієї статті є розгляд впливу новітніх технологій на становлення якісної дослідницької традиції на прикладі мультимодальної етнографії як сучасного напрямку етнографічних досліджень, де особливо відчутний цей вплив. Досягнення цієї мети зумовлює потребу розв'язання

таких дослідницьких завдань: 1) виокремити основні характеристики та провідну проблематику мультимодальної етнографії як сучасного напрямку етнографічних досліджень; 2) з'ясувати нові можливості мультимодальної етнографії як якісного дослідницького напрямку та 3) виявити можливі сфери найбільш перспективного застосування цієї методології в Україні.

Як уже було зазначено, мультимодальна етнографія як дослідницький напрям лише починає свій активний розвиток. Перша й на сьогодні практично єдина публікація, присвячена методології цього напрямку етнографії, належить британським дослідницям із Кардіфського університету Б. Дікс, А. Коффі та Б. Соїнці [1]. У своїй статті вони ілюструють основні методологічні проблеми мультимодальної етнографії на прикладах із галузі соціології освіти. Стисло основні питання, що їх авторки порушують у публікації, можна сформулювати так: як поєднувати різні способи фіксації інформації в сучасних етнографічних дослідженнях таким чином, щоб вони доповнювали один одного? Які методологічні рамки потрібні для комплексного, а головне – узгодженого збору, аналізу й представлення дослідницького матеріалу, репрезентованого в різний спосіб?

Сам термін «мультимодальний» позначає, у випадку етнографічних досліджень, різні способи – «модуси» відтворення, передачі та представлення соціального знання. Розвиток сучасних технологій дає змогу оперативно фіксувати аудіовізуальну інформацію, однак проблемою залишається її опрацювання, передача та доповнення традиційним описативним текстом, що внаслідок призводить до основної методологічної проблеми мультимодальної етнографії: як поєднувати клаптики інформації, створеної, відтвореної чи переданої в різний спосіб так, щоб у результаті отримувати комплексну та узгоджену картину?

Сучасні цифрові технології дають змогу оперативно фіксувати візуальну інформацію. Американський соціолог Дж. Мерті вважає, що одним із чотирьох найважливіших технологічних нововведень, що суттєво вплинули на розвиток сучасної етнографії, є цифрова фотографія. Як підкреслює Дж. Мерті, етнографія – це «оповідання соціальних історій... але способи оповідань змінилися» [2, с. 838]. Цим дослідник вказує на важливість новітніх засобів передання, відтворення, зберігання та представлення інформації. Особливістю етнографічних досліджень є аналіз соціально та індивідуально значущої інформації, що може бути представлена за допомогою різноманітних медій: це може бути звукова інформація у вигляді запису інтерв'ю або записана розмова між учасниками досліджуваної соціальної групи, або візуальний матеріал як документування самого дослідження [3, с. 246], так і зображення чи артефакти, що відіграють важливу роль в житті певної досліджуваної групи [4, с. 93]; насамкінець, це можуть бути традиційні друковані чи рукописні матеріали [5, с. 161].

Помилково вважати, що узгоджене, цілісне та комплексне представлення різних видів даних у рамках засад мультимодальної етнографії допоможе досліднику отримати «повне знання» про досліджувану групу. Як зауважує турецький дослідник М. Мутман, «етнографічна правда є частковою правдою», навіть в умовах постмодерну [6, с. 157]. На його думку, етнографія в добу постмодерну стає «написанням культури». У випадку мультимодальної етнографії це означатиме, що «написання культури» у процесі дослідження відбуватиметься у напрямках відтворення її аудіовізуальних компонентів, разом із письмовими артефактами.

Серед прикладів постмодерних етнографічних досліджень можна навести розвідку Дж. Сатер-Вагстаффа [7] та А. Редлі і Д. Тейлора [8]. Дж. Сатер-Вагстафф провів дослідження пам'ятних місць трагічних подій у США 11 вересня 2001 р. Науковця цікавило те, які саме об'єкти фотографують туристи і на фоні яких об'єктів вони фотографуються. Як і згаданий турецький дослідник М. Мутман [6, с. 170], Дж. Сатер-Вагстафф вирізняє *комодифікацію*, або «уречевлення» як ту особливість доби постмодерну, з якою безпосередньо зіштовхується сучасна етнографія. У випадку його дослідження, це передусім стосується *уречевлення смерті*. Предметом дослідження є акт візуальної фіксації контакту з цим уречевленням у вигляді пам'ятних місць. Візуальний матеріал неоднозначний: представлена «фіксація фіксації», тобто документальне відтворення того, як туристи фотографуються на фоні монументів чи

пам'ятних дощок. Відповідно, потрібно розуміти те значення, яке місцю події та створеним там артефактам надають туристи. Так само до уваги можна взяти і відео, яке знімають туристи, що відвідують пам'ятні місця. Як пише сам дослідник, йому довелося виступати в ролі фотограф-туриста, а відігрівання цієї ролі перетворює саме дослідження на активне включене спостереження. Отже, у дослідженні Дж. Сатера-Вагстаффа основним об'єктом є акт фіксації досвіду туристами, який він аналізує через власну «фіксацію фіксації» за допомогою фотографії, які, і собі, виступають у ролі польових нотаток (усього було зроблено 4300 фотографій).

Іншим прикладом постмодерних етнографічних досліджень, де представлено спроби поєднання декількох каналів передання соціально та індивідуально значущої інформації є дослідження британських соціологів А. Редлі й Д. Тейлора [8]. У своєму дослідженні вони просили пацієнтів стаціонарного відділення клініки, які проходили післяопераційну реабілітацію, сфотографувати 12 речей, що були важливі для них під час перебування в клініці [8, с. 80]. Потім дослідники проводили з пацієнтами два інтерв'ю: одне – на місці в клініці, інше – кілька місяців потому. А. Редлі й Д. Тейлор намагалися «уречевлити» процес одужання людей, що проходили післяопераційну реабілітацію. У цьому випадку їм довелося поєднувати візуальну інформацію з аудіо-записами інтерв'ю та в результаті відтворювати це у вигляді зв'язаного тексту дослідження, що, безумовно, є складним процесом [9, с. 326].

Мультимодальна етнографія як сучасний напрям у межах етнографічних досліджень, безперечно поділяє принципові засади якісних досліджень, і в такий спосіб відкриває перед дослідниками-етнографами нові можливості в межах відомих їм підходів. Згідно з відомим німецьким соціологом-методологом П. Аттесландером, принциповими засадами етнографічних досліджень є: 1) відкритість, 2) процесуальний характер, 3) рефлексивність, 4) експлікативність, 5) дослідження як комунікація, 6) орієнтація на проблему [10, с. 71]. Розглянемо, як мультимодальна етнографія «вписується» у ці характеристики.

Відкритість як методологічний принцип стосується передусім концептуального підходу до дослідження: на відміну від кількісної дослідницької парадигми, де наперед визначена гіпотеза, пов'язана з тією чи іншою теорією, спростовується чи підтверджується, побудова дослідницької гіпотези, так і самої теорії в якісному дослідженні може відбуватися в процесі дослідження чи після його проведення. Звісно, це не означає, що якісне дослідження під час проведення не має «вихідної» теорії, однак, на думку

П. Аттесландера, важливим є сама концепція побудови теорій, яка у випадку якісної парадигми створюється власне дослідженням. Інакше кажучи, первинним виступає не теорія, як у випадку емпіричних кількісних досліджень, а саме дослідження, яке допоможе створити теорію.

Процесуальний характер якісного дослідження проявляється в потребі з'ясувати ті процеси, за допомогою яких учасники соціальних взаємодій створюють і перетворюють реальність. Як зазначає відомий американський соціолог Д. Сільверман, котрий працює в якісній дослідницькій парадигмі, у випадку етнографічних досліджень «нас цікавить не те, що *думають* люди, а те, що вони *роблять*» [11, с. 96]. У проведенні дослідження важливим є своєчасна фіксація саме переходів від одних елементів взаємодії між досліджуваними представниками певної групи до інших. Не менш важливим аспектом відтворення процесів у якісному дослідженні є цілісність досліджуваного феномена. Фіксація аудіовізуальних аспектів цих процесів може допомогти як у відтворенні конкретного фрагмента досліджуваного процесу, так і в подальшому аналізі або інтерпретації ширшого соціального феномена [12, с. 617].

Рефлексивність якісного дослідження безпосередньо пов'язана з першою особливістю – *відкритістю* – і стосується передусім характеру якісного дослідження, що визначається потребою критичного аналізу кожного етапу дослідження та оцінки отриманих на ньому результатів. Теорія чи концепція, яку дослідник отримує в результаті проведення якісного дослідження, ніби народжується в процесі рефлексії науковця щодо його власної роботи. Інколи вербальні способи передання переживань дослідника можуть накладати певні обмеження на можливості трансляції ним свого внутрішнього стану чи станів, пережитих у процесі дослідження. Натомість, візуальний матеріал, зафіксований дослідником на різних етапах дослідження, може допомогти науковій спільноті, яка ознайомлюється з дослідженням, краще пережити стан дослідника. Безумовно, візуальна фіксація об'єктів має бути також «неупередженою» у тому сенсі, що дослідник має за допомогою доступних йому засобів охопити різні візуальні характеристики досліджуваного феномена. З іншого боку, дослідник має право фіксувати ті характеристики чи особливості, які є а) на його особисте переконання найбільш релевантними і значущими для дослідження; б) найбільше зачіпають його особисто [13, 356]. Різні способи передання рефлексій безпосередньо стосуються змоги інших зрозуміти суть дослідження та одержаної теорії, що природно приводить до наступної характеристики етнографічних досліджень.

Експлікативність означає потребу постійного пояснення, яке має проходити червоною ниткою крізь усе дослідження. Кожен дослідницький крок має бути якомога повніше і зрозуміліше висвітлений, для того, щоб саме дослідження та його результат, до якого дійшли науковці, був зрозумілий тим, хто з ним ознайомлюватиметься. Робота етнографа чи антрополога у полі може бути найповніше відтворена у разі, якщо передаються основні аудіо, візуальні та тактильні характеристики цього поля [14]. Так само необхідність переходу до наступного етапу роботи в полі, чи зміна дослідницьких процедур, спричинена різними обставинами, може бути найкраще відтворена за умов представлення цих етапів за багатоманітними характеристиками – вербальним описом, відтворенням у вигляді тексту, зображенням, у вигляді фотографії чи відеосюжету, аудіозаписом тощо.

Якісне дослідження є своєрідним «дослідженням як комунікацією», оскільки комунікативна взаємодія є одним з наріжних компонентів, якому дослідники приділяють особливу увагу. Це стосується комунікації в широкому сенсі: спілкування між учасниками певних взаємодій у досліджуваному полі, наукової комунікації між дослідниками і вченими, актів діалогічного мовлення, що можуть відбуватися у процесі дослідження між дослідником та учасниками досліджуваної взаємодії тощо.

Окремим пунктом виступає *орієнтованість на проблему*, під якою в німецькій та американській традиції розуміють властивість якісної дослідницької традиції загалом, а етнографії зокрема, реагувати на соціально гострі питання та активно досліджувати їх «у вирі подій». У цьому аспекті особливо цікавими та актуальними для сучасної України є дослідження соціально-політичних трансформаційних процесів за допомогою етнографії та соціальної антропології. Німецькі дослідники К. Гершельман та А. Стеннінг навіть ввели поняття «етнографії постсоціалістичних змін» [15].

Розглянувши основні характеристики та провідну проблематику мультиmodalної етнографії як сучасного напрямку етнографічних досліджень на прикладах постмодерних етнографічних розвідок, з'ясувавши нові можливості цього дослідницького напрямку в руслі принципових засад традиційної етнографії, можна окреслити основні сфери найбільш перспективного застосування цієї методології в Україні. По-перше, як уже було зазначено, це можуть бути мультиmodalні етнографічні дослідження суспільно-політичних трансформацій в Україні як пострадянській країні; по-друге, це можуть бути дослідження віртуальних спільнот [16, с. 288], що є особливо цікавою сферою, зважаючи на стрім-

ке поширення Інтернету серед населення України; по-третє, дослідження соціально-побутових умов представників різних прошарків українського населення, особливо в порівняльному вимірі, може стати широким полем дослідницької роботи в руслі мультимодальної етнографії. Окрім цього, слід зважати на те, що мультимо-

дальна етнографія, яка особливо чутлива до розвитку сучасних технологій, перебуває у стані активного розвитку, тож українські суспільствознавці активно долучаються до становлення мультимодальної етнографії, у межах якої, можливо, у майбутньому існуватиме своя потужна українська школа.

1. Dicks B., Soyinka B., Coffey A., Multimodal ethnography / Dicks B., Soyinka B., Coffey A. // Qualitative Research. – 2006. – Vol. 6(1). – P. 77–96.
2. Murthy Dh. Digital Ethnography : An Examination of the Use of New Technologies for Social Research / Dh. Murthy // Sociology. – 2008. – Vol. 42(5). – P. 837–855.
3. Harper D. Framing photographic ethnography – A case study / D. Harper // Ethnography. – 2003. – Vol. 4(2). – P. 241–266.
4. Schnell R., Hill P. B., Esser E., Methoden der empirischen Sozialforschung. / R. Schnell, P. B. Hill, E. Esser. – München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH, 2008. – 589 s.
5. Glaser B. G., Strauss A. L., The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research. / B. G. Glaser, A. L. Strauss. – N. Y. : Aldine de Gruyter, 1999. – 271 p.
6. Mutman M. Writing culture. Postmodernism and ethnography / M. Mutman // Anthropological Theory. – 2006. – Vol. 6 (2). – P. 153–178.
7. Sather-Wagstaff J. Picturing experience : A tourist-centered perspective on commemorative historical sites / J. Sather-Wagstaff // Tourist Studies. – 2008. – Vol 8(1). – P. 77–103.
8. Radley A., Taylor D., Images of Recovery : A Photo-Elicitation Study on the Hospital Ward / A. Radley, Taylor D. // Qualitative Health Research. – 2003. – Vol. 13, No.1 – P. 77–99.
9. Mason P. Visual data in applied qualitative research : lessons from experience / P. Mason // Qualitative Research. – 2005. – Vol. 5 (3). – P. 325–346.
10. Atteslander P. Methoden der empirischen Sozialforschung. / P. Atteslander. – Berlin : Erich Schmidt Verlag GmbH, 2008. – 359 s.
11. Silverman D. Qualitative Methodology and Sociology: Describing The Social World. / D. Silverman. – Hants : Gower Publishing Company Ltd., 1989. – 206 p.
12. O'Toole P., Were P. Observing places: using space and material culture in qualitative research / P. O'Toole, P. Were // Qualitative Research. – 2008. – Vol. 8(5). – P. 616–634.
13. Hurdley R. Focal points : framing material culture and visual data / R. Hurdley // Qualitative Research. – 2007. – Vol. 7(3). – P. 355–374.
14. Monrouxe L. V. Solicited audio diaries in longitudinal narrative research: a view from inside / L. V. Monrouxe // Qualitative Research. – 2009. – Vol. 9(1). – P. 81–103.
15. Hörschelmann K., Stenning A., Ethnographies of postsocialist change / K. Hörschelmann, A. Stenning // Progress in Human Geography. – 2008. – No. 32(3) – P. 339–361.
16. Lecomte M. The transformation of ethnographic practice : past and current challenges / M. Lecomte // Qualitative Research. – 2002. – Vol. 2 (3). – P. 283–299.

Bondar V., Yakovlyev M.

MULTIMODAL ETHNOGRAPHY AS A BRANCH WITHIN CONTEMPORARY QUALITATIVE RESEARCH

Article presents a general overview of multimodal ethnography as a branch of the qualitative research methods. Main aspects of its development and its current methodological issues are presented, it is compared with the traditional ethnographic research according to the main principles of traditional ethnography. Several illustrations of how the elements of multimodal ethnography can be applied in practice are presented based on newest empirical post-modern sociological research. Main opportunities of multimodal ethnography for Ukraine are outlined.

Keywords: multimodal ethnography, audio-visual ethnography, qualitative methodology, postmodernist research.